

ШЕРХАН МҰРТАЗА

ЖЕТІ ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

*Мақалалар
Публицистикалық
толғаулар
Хаттар*

АЛТЫНШЫ
ТОМ

Алматы
ҚАЗЫҒҰРТ
2005

ББК 84 Қаз 7-6
М 84

Мұртаза Ш.
М 84 Көп томдық шығармалар жинағы. — Алматы:
«Қазығұрт», 2005. Т 6. — 432 бет.

ISBN 9965-22-090-5

Шерхан Мұртазаның публицистикасындағы, парламент мүшесі ретінде сөйлеген сөздеріндегі өткір де өзекті мәселелер — Ата заң, Тіл, Жер туралы және не қабылданып, не талқыланып жатқан тағы да басқа бірталай заңдардың жобаларына қатысты ұтымды ұсыныстар, пікірлер әрқашан ұлттық әрі мемлекеттік шынайы мүдделерді қызғыштай қоритын нағыз ұлтжанды асыл перзенттің тұлғасын көрсетеді. Сонымен қатар көрнекті қоғам қайраткері, жазушы-публицист Камал Смайыловпен баспасөз бетінде («Егемен Қазақстан») жазысқан өңгіме-хаттары заман тынысын кең ауқымда қамтыған көркем дүниелер екендігіне дау жоқ.

Кітап көпшілік оқырманға арналған.

ББК 84 Қаз 7-6

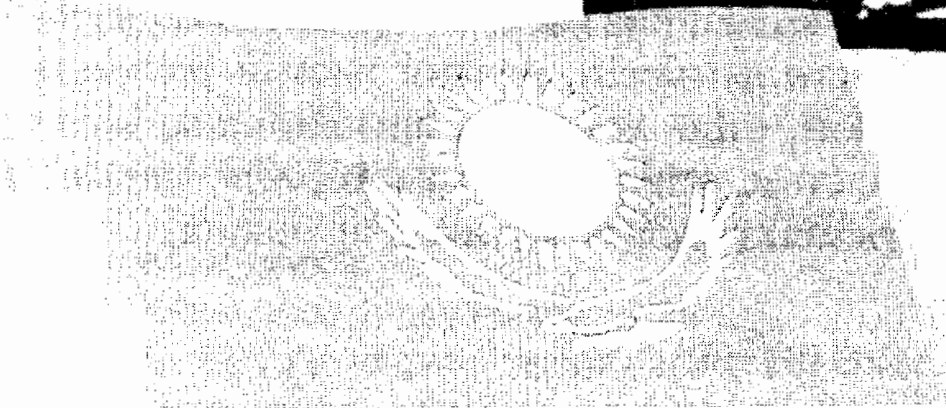
М $\frac{4702250203}{482(05)-05}$

ISBN 9965-22-090-5 (Т.6)
ISBN 9965-22-084-0

© Мұртаза Ш., 2005
© «Қазығұрт» баспасы, 2005

Б і р і н ш і б ө л і м

АҚЫНДАР МЕН ӘКІМДЕР

Кітап жиған қазақтың жиһазы Абайсыз болмас, Абайы болмаса ол қазақ емес, жалпы ондайды саналы адам деу қиын. Төрінде Абайдың кітабы тұрған үйдің сәулесі де молырақ. Абай кітабынан ерекше сәуле шашырап тұрады.

Сол сияқты Абайдың кітабы үйінде тұру бір басқа да, оның шапағатына шомылу бір басқа.

Оны оқу бар да, түсіну бар. «Абайды танып болдық па?» деп газет бекер жазбайды. Абайды көп қазақ оқиды, түсініп оқитындар да аз емес болар. Ал түсінгенін бойына, мінезіне, адамгершілігіне дарытып жүргендер көп пе? Міне, бұл ойланатын мәселе. Егер әркім Абай арқылы ақылына ақыл қосса; көз нұрына нұр қосылса; сезімін байыта түссе; жан дүниесін, рухани әлемін рахымдандыра берсе — шіркін, онда арамдық, арызқойлық, қызғаныш, тәкаппар-тақастық, өтірік-өсек, жалақорлық, тағы не бар — барлық жағымсыз қылық арамыздан әрқашан аласталар еді.

АЙҚАЙЛАП АЙТҚАН СӨЗ

Бұл сөзді мен Парижге барып айтпақшы едім...

Біздің Жазушылар одағымыздың бірінші бастығы Нұрлан Мырқасымұлы Оразалин айтты:

— Шераға, жолға дайындалыңыз, Парижге барасыз, — деді.

— Е, онда не болады екен?

— Шыңғыс Айтматовтың жетпіс жасқа толуына байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымы аясында, ЮНЕСКО үлкен салтанатты симпозиум өткізеді. Соған барамыз. Қазақстаннан үш адам. Мен, Сіз және Қадыр Мырза Әли. Сонда бес-жеті минуттік сөз сөйлейсіз. Бірақ орысша дайындаңыз.

— Е, неге?

— Өйткені Парижде қазақшадан французшаға аударатын тәржімашы жоқ.

Уақыты тым аз. Наурыз мейрамы өте салысымен, жиырма төртінде ұшуымыз керек.

— Тез құжаттарыңызды, екі суретіңізді өткізіңіз, — деп нығыздады Нұрлан мырза.

Айтты болды — орындау керек.

Құжат тапсыру қиын емес, ал сөзді қайттім? Өзіміздің Жазушылар одағының мінбесінен айта салатын сөз емес. Көз алдыма елестеттім: Париж. Салтанатты сарай. Дүние жүзінің түкпір-түкпірінен жиналған маркасқа жазушылар. Қарасы бар, ағы бар, сарысы бар. Шетінен сайрап тұр. Ал мен не айтамын? Және орысша.

Қиналған жерім осы болды. Бес-он минуттік сөзді бес толғап әрең жаздым. Орысшадан соншалықты сорлы да емеспін. Бірақ өмір бойы қазақша жазып дағдыланған басым, орысшаға тосырқап қаламын.

Айтматов туралы айтатын сөз көп. Көкірегімде сайрап тұр. Талас Алатауының шыңдарынан құлап аққан Күркіреусу өзенінің шығыс жақ беті — Қырғызстан, батыс жақ беті — Қазақстан. Арғы бетінде Шыңғыс айылы, бергі бетінде менің ауылым.

О, айтатын ой мол. Бірақ соның бәрін орысша жеткізу, дәні ірі, дәмді шырын сөз табу оңай емес.

Қикалап, түн жарымға дейін отырып жазып болдым-ау.

Ертең жолға шығамыз.

Бірақ адамның айтқаны болмайды, Алланың дегені болады. Жазушылар одағынан телефон:

— Парижге бармайтын болдыңдар, — деді.

— Е, неге?

— Сыртқы істер министрлігінде ақша жоқ, жол қаражат таппады.

Орысша жазылған екі парак қағазды қолыма алып балконға шықтым. Күн арайлап шығып келе жатқан кез еді. Париж осы тұста-ау деп, батыс жаққа қарап тұрып тамағымды жөткіріне тазалап алып, барынша бақыра айқай салып, әлгі сөзімді құлшына оқып шықтым.

Біздің Парламентте түпнұсканы орысша даярлап, қазақшаға соңынан олпы-солпы аударатыны сияқты, мен де әлгі сөзімді қазақшаға аударғанда былай болып шықты:

«Ол (яғни Шыңғыс) қытайша Тянь-Шань деп аталатын Тәңіртаудың Манас дейтін шыңының дәл етегінде осыдан жетпіс жыл бұрын дүниеге келді.

Египеттегі перғауындардың пирамидалары Манас шыңына ұқсайды. Бірақ Манас шыңы пирамидалардан мың есе биік. Құдайдың өзі солай жаратқан.

Бұрын өткен бабалардың айтуынша, Манастың ұлы рухы араға көп жылдар салып, оқта-текте өзі аттас шыңның басына келіп қонады екен.

Сондай бір кезекте шың етегінде дүниеге жаңа келген нәрестеге көзі түсіп, ақ батасын берген екен.

«Ей, бейкүнә ұрпағым, — деген екен сонда Манас, — әлемдегі тіршілік иесі тек Жер екен деп қалма. Алла құдіретімен жаралған осы Жерден де басқа тіршілік иелері мекендейтін жұлдыздар көп. Мен солардың бірінен келіп тұрмын. Әлемде мәңгі-бақи арпалысып жатқан екі күш бар: ізгілер мен зұлымдар. Ізгілер адал

Адам сипатты, зұлымдар Дәу Дию бастаған сайтан сияқты. Сен, үрім-бұтағым, ізгі бол. Зұлымдықпен айқаса бер. Әумин!»

Сол ақ бата дарыған Шыңғыс Айтматов енді орасан дарынның, бай ақыл-ойдың адамы болды.

«Манас» деген сөз Гималай-Бұланай тауын мекендейтін махатма-әулиелердің тілінде: «әлемдік-космостық ақыл-ой» деген мағынаны білдіреді екен.

Сондықтан Айтматовта Манастан қалған, Манастың ақ батасынан алған зор қасиет бар.

Бұл артық айтылған қолпаш емес. Жалпандап, жағымпазданатын жастан өтіп кеттім.

Сонау жас кезімнен бастап Шыңғыстың барлық шығармаларын дерлік қазақшаға аудардым. Бірақ одан бір ауыз жылы сөз естіген емеспін. Ендігі дәметкенім не жорық?

Менің бұл сөзімді Шыңғыстың өз шығармалары дәлелдейді. Айтматов аса дарынды жазушы ғана емес, көріпкел жазушы. Мысалы, «Қош, Гүлсары» романын алыңыз. Сондағы бас тұлға Танабайдың басқа іс-әрекеттерін былай қойғанда, тек бір қимылын ғана еске алып көріңіз. Қой бағады. Қыс созаландап, жемшөп таусылып, мал төлдеп жатқан кез. Қора аңғал-саңғал. Белуардан садыра.

Осы тозақтың ішінде күндіз-түні күйіп-пісіп жүрген Танабайды ауданнан келген кара кайыс пальтолы прокурор мен уәкіл әй келіп алқымнан алады: «Қошакандар неге өледі? Неге малың жүдеу?»

Бұл қорлыққа шыдай алмаған Танабай шөп шаншитын айырды ала салып, әлгі дәулерге тұра ұмтылады. Дәулер зәресі қалмай, аттарына мініп безіп береді.

Бұл компартияның дәуірлеп тұрған кезі. Оның өкілдеріне айыр сілтемек тұрмақ, бетіне тіке қараудың өзі ажалдан бұрын өлгенмен тең.

Бұл алдағы болашақтағы болатын зор төңкерістің нышаны. Жазушы оны күні бұрын көре білді.

Арада жиырма шақты жыл өткеннен кейін КСРО атты ұлы империя құлап, сатанакратия күйреді. Сатанакратияны демократия жеңген сияқты болды. Бірақ сол сатанакратия мен демократия соғысы әлі жүріп жатыр. Империя кірпіштерінің астында қалған сатана-сайтандардың жаны сірі, қоғамды әлі де билегісі келеді.

Сөйтіп, бұл романда Айтматов аспан ақиқатын айтты.

Аспанда Жер бетіндегі адамдардың жанын, ақыл-ойын, іс-әрекетін билеп алу үшін диюлар мен періштелердің күресі үздіксіз жүріп жатады. Жетпіс жылдан астам уақыт КСРО үстемдік құрғанда ақ періштелерді қара диюлар жеңіп тұрған кезең екен. Айтматов енді сол диюлардың жеңілетінін күні бұрын білді.

Енді «Боранды бекетті» алыңыз. Космодром. Байқоңыр. Қайтыс болған Қазанғап қарт. Едіге оны бабалар бейітіне апарып қояйын десе, өте алмайды. Космодром. Амалы таусылып, енді не істерін білмей аңырып тұрған шақта аспанға шаншылып ракета ұшады. Аспан аясы от-жалын құшады. Ауа, адамзат, жан-жануар, өсімдік атаулы тұншығып бара жатады. Өйткені от-жалын оттегін шыжғырып күйдіріп жібереді. Өртенген Аспан аузын арандай ашып, оттегін, ылғалды іздейді. Айнала төңіректі, жер бетіндегі ылғалды қомағайлана сорып алады. Аспан да ажалдан үрейленеді. Ол да өмір сүргісі келеді.

Байқоңыр космодромы салынғанға дейін Арал теңізі шалқып жатар еді. Қалай космодром жұмысқа кірісті, солай Арал тартыла бастады.

Ғалымдар айтпағанды Айтматов айтты.

Немесе «Жан пиданы» алыңыз. Бетпақдала мен Мойынқұмда, Торғай даласында, Ұлытау өңірінде ақбөкен деген жануар мың-мыңдап жортып жүретін. Оның тұқымы үзілетінін Айтматов осыдан жиырма жыл бұрын айтты. Әуеден вертолетпен ұшып жүріп қырғаннан кейін, етін сасытып, мүйізін Қытайға сатқаннан кейін не тамтық қалады?! «Қош, Гүлсарыдан» кейін «Қош, Ақбөкен!»

Бұл біздің Әлем алдындағы маскаралығымыз.

Вертолетпен аңшылық жасау кімнің қолынан келетіні таяуда ғана айдай әлемге белгілі болды. Олар тайрандайды, тасырандайды. Бірақ ғылым тілінде «карма» деген бар. Қазақша айтқанда, қарғысқа таяу. Әсіресе бейкүнә ақбөкеннің, аң атаулының қарғысы жібермейді.

Регламент берілетін жеті минуттен асып кетті, білемін. Айтматов жеті минутке сыймады. «Адамзаттың Айтматовы» деп қазақ баспасөзі баяғыда-ақ айтқан. Оны біреулер, әсіресе арамыздағы кейбір жазушылар көп көреді. Соншалықты аспандатып, о несі ол, — дейді.

Тәңіртаудың бір қуысындағы Шекер айылында дүниеге келген Айтматовтың тойы Жер шарының арғы бір шетінде өтіп жатса, оған сол Жер шарының түкпір-түкпірінен әдебиеттің арқарлары жиналып жатса, ол адамзаттың Айтматовы болмағанда, кім болады?!

Сол мәртебелі жиынға қатыса алмай, қанаты қырқылғандар — Қазақстан жазушыларының өкілдері ғана. Үкімет қаржы жоқ депті. Мейлі. Бірақ...

- Президенттер мен президенттер;
- Премьер-министрлер мен премьер-министрлер;
- Министрлер мен министрлер;
- Тағы басқа дәкейлер —

Алматы мен Париж арасында, немесе Астана мен Лондон арасында мына мен сияқты өз үйлерінің балкондарына шығып алып, ышқына айқайлап сөйлесе, о шіркін, қанша қаржы үнемделер еді, а?!

Сол үнемнен зейнетақы да, жалақы да, көп балалылардың ақысы да, тағы-тағы көп қажеттер өтелер еді.

САРЫ БАЛА

Телестудияның тілшісі Бақтыбай Айнабеков деген жігіт телефон соқты.

— Аға, Тұрар Рысқұлов туралы жарты сағаттық хабар ұйымдастырсам ба деп едім. Бұл телебасшылардың ұйғарымы. Соған сіз өзіңіз және Түрекенді білетін кісілер қатысса... Түрекенді білетін кісілерді сіз білесіз ғой. Өзіңіз айтсаңыз.

Бұл 1984 жылдың желтоқсаны еді.

Хабарға өзім қатысуын қатысармын-ау. Білгенімді айтып бағармын-ау, ал Рысқұловты көрген-білген адамды қайдан табамын? Рысқұловты көрген, қиын-қыстау заманның өзінде қызғыштай қорғаған бір азамат бар еді, о да дүниеден өтіп кетті. Қарт журналист Рахмалы Байжасаров еді. 1937 жылы «халық жауы» болып ұсталып, 1955 жылы босанып еді. 1960 жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне «Тұрар Рысқұлов» атты көлемді мақала жазып еді. Жазбақ тұрмақ, атын сыбырлап айтуға бата алмаған кез болатын. Ал Рахмалы сол соншалықты «қорқынышты» есімді қорғап, ақтап жазады. Оған бас редактор Қасым Шәріпов қол

қойып, жарыққа шығарады. Сөйтіп, Тұрар Рысқұлов қайта тіріліп келгендей болады. Адамдар бір-бірінен сүйінші сұрап, қуанып қалады.

Бірақ бұл қуаныш ұзаққа бармады. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Нұрымбек Жанділдин қаһарына қатты мінеді. Оның тапсырмасымен Рысқұлов туралы қайтадан редакциялық мақала жазылады. Бұл мақалада Тұрар Рысқұлов «буржуазиялық ұлтшыл», «ұлтшыл уклонист», «пантюркист» болып айтылып, қайтадан қапасқа құлайды. Бас редактор Қасым Шәріпов қызметінен босатылады. Оның орынбасары Әлім Тұяқбаев та «рысқұловщина» ретінде орнынан түседі. «Ау, бұл қалай?» — деп ешкім үн шығара алмады.

Жалғыз Рахмалы Байжасаров аяусыз күреске бел байлады. КОКП Орталық Комитетінен комиссия шығаруды талап етіп, хат жазады. Нұрымбек Жанділдинге кіріп, айтысқа түседі. Ақыры Жанділдин:

— Сендерді 1937 жылы ұстауын дұрыс ұстаған, ал 1955 жылы босатуын дұрыс босатпаған, — деп салады. Мұндай қорлыққа шыдамаған Байжасаров астындағы орындығын алып Жанділдинге тұра ұмтылады. Абырой болғанда, Жанділдиннің көмекшісі дер кезінде кіріп келіп, хатшы аман қалады.

Бірақ содан инфарктіге ұшыраған Рахмалы Байжасаров көп ұзамай ауруханада кіжініп жатып көз жұмады.

Тұрар Рысқұловтың көзін көрген, ол туралы теледидардан сөз айта алатын енді кім бар? Кенет Ғабиден, кәдімгі Ғабекем, Мұстафин есіме сарт етіп түсе кетті...

Шамасы, «Жұлдыз» журналының бас редакторы кезім-ау деймін, кабинетке бір күні Ғабекем кіріп келді. Сол баяғы жағасыз сұр пиджагі, басында түрікше феска, қолында келте таяқ, көзінде қара көзілдірік.

— Партвзнос төлеуге келіп едім, саған жәй жолыға кетейін деп кірдім, — деді Ғабекем.

Қос Ғабең — Мүсірепов те, Мұстафин де журнал редакциялық алқасының мүшелері болатын.

— Келесі мәжіліс қашан? — деді Ғабекем. Мен мерзімін айттым-ау деймін.

— Бір отырысты тіл мәселесіне арнау керек сияқты, — деді Ғабекем.

— Өте орынды, — деймін мен.

— Ана еріншек ағаңмен ақылдас, мүмкін сол баяндама жасар, — дейді Ғабекем.

— Жарайды, айтып көрейін, — деймін мен.

«Еріншек ағаң» деп отырғаны — Ғабит Мүсірепов.

Журналдың тілі туралы, қазіргі жастардың тілі туралы көп ойлар айтты.

— Тіл құрып барады. Тіл кетсе — халық та кетеді. Қазақ нәсілімен қоштаса бер, — деді Ғабиден Мұстафин. Пайғамбардың сөзіндей. Әңгіме бір мезгіл денсаулық ауылына қарай ойысып кетті.

— Денсаулығым жақсы-ақ еді, — деді Ғабекем, — менің әкем де, шешем де өте көп жасаған кісілер. Соларға тартсам, мен әлі ұзақ жасауға тиіспін.

— Лайым солай болсын, Ғабекем.

— Бірақ екі нәрсе кесір болды. Бір рет бала күнімде, сонау Нұраның бойында тай теуіп, бүйрегім жарақаттанған. Оны елемей, жүре бергенмін. Кейін-кейін сол бүйрек жанды қинаған соң Новосібір қаласында операция жасатып, алдырып тастап едім. Бұл бір. Екінші тебіс тайдан да емес, құдайдан да емес, адамнан болды. Менің «Көз көрген» деген романымды оқыған шығарсың. Міне, сол романға нақақтан жала жабылып, «Социалистік Қазақстанға» көлдей мақала жарияланды. Жан-жаққа астыртын арыздар түсе бастады. Өзімді өзім қорғамасам, мені кім қорғайды. Сол әділет, шындық іздеймін деп жүріп, бірінші рет инфаркт болып, емханаға түстім... Міне, осы екі сойқан соққы болмаса... — деп Ғабекем сәл езу тартып, келте таяғымен үстелдің үстін ұрғылап қойды.

— Сол «Көз көргендегі» Сарыбала өзіңіз-ау, сірә?

— О, — деп Ғабекем енді рақаттана күліп жіберді. — Дұрыс айтасың. Айтпақшы мені алғаш рет Сарыбала деп атаған кім екенін білесің бе? Білмейсің. Маған «Сарыбала» деп ат қойған сенің геройың! Иә, иә, сол Тұрар Рысқұловтың дәл өзі!

— Апырай-ө, мынау бір сәті түскен әңгіме болды-ау өзі...

Тұрар Рысқұлов туралы жылдар бойы тірнектеп, бір-бір мысқалдан дерек жинаған мен байғұс қуанып кеттім. Енді-енді кетуге оқталып отырған Ғабекем де келесі бір әңгіменің желісіне түсіп алып, алысқа, сонау 1926 жылға ойша сапар шегіп, Тұрар Рысқұлов туралы бір әңгімені бастады...

Коминтерннің жолдамасымен бір жыл Монғолияда қызмет істеп қайтқан Тұрар Рысқұлов енді Қазақстан Совнаркомының Төрағасы деген мандатпен Қызылордаға келсе, Голощекин «досы» алдынан шығып, азарда-безер болып, Төрағалыққа өткізбейді. Түрекем уақытша Крайкомда істеп жүрген кезі екен. Ғабиден Мұстафин оған сол кезде жолыққан болды.

* * *

Міне, арада біраз жыл өткенде барып, теледидардағы жігіт Айнабековтің айтуымен, Ғабекемнің сол әңгімесі есіме түсіп еді ғой. Дереу телефонды алып Ғабекеммен хабарласайын, Ғабекемнің үйі қаланың шетінде, Қарғалы жақта. Ғабекем, осылай да осылай, сонау бір жылғы әңгіменізді енді теледидардан айтып берсеңіз жақсы болар еді деймін... Ғабекем денсаулығы болыңқырамай жүргенін айтты. «Өзің білесің ғой, мен қазір ешнәрсе жазбаймын, жұрт алдына да шыға бермеймін... Бірақ Тұрардың аруағы үшін барсам барайын», — деді.

Мен күнін, сағатын, кездесетін жерді айттым. Жазушылардың шығармашылық үйінде кездесетін болдық.

— Тағы кім бар? — деді Ғабекем.

— Академик Серікбай Бейсембаев. Сіз, үшеуіміз.

— Онда мақұл, — деді Ғабекем.

* * *

Уағдаласқан күнге, сол сағатында «Горный Гиганттағы» жазушылар шығармашылық үйіне жиналды. Теледидаршылар асай-мүсейін орнатып, прожекторлар жарқ-жүрқ етті. Камера көзі ең алдымен Ғабекеме қарай бұрылды да, Мұстафин сөзін бастады:

— Өмірде көрген-білгеніміз көп, бірақ соның бәрі есінде қала бермейді. Қалатындары ғана қалады. Соның бірі — Тұрарды көруім. Сонау Қызылорда қаласы, Крайком. Сондағы бір кішкентай бөлме. Төрде — Тұрар Рысқұлов. Дәл қазір оны көріп отырғандаймын... Қызылорда онда астанамыз. Жаңадан қосылған келіншегімді қолынан жетектеп, жалғыз шамаданды көтеріп,

сонау Аркадан бәленбай күн жүріп, сол астанамызға әрең жеттік-ау, әйтеуір...

Оқу іздеп келіп едім, оқуға қабылдайтын уақыт бітіп кетіпті. Не үй жоқ, не жұмыс жоқ, айдалада қалғандай болдым. Крайкомнан қайыр болмады. Содан біреу айтты: осында Тұрар Рысқұлов деген кісі бар. Өзі өте әділетті кісі, бір жәрдем болса, саған сол кісіден болады деді. Бардым. Барсам — төрде Рысқұлов екенін бірден шамаладым. Ал қасында бір кісі ары-бері теңселіп жүр. Екі көзі қып-қызыл. Белінде наганы бар.

— Сонда коммунизмге анау алаштар да бара ма? — дейді ашуданып.

— Егер адал қызмет етсе барады, неге бармайды, — дейді Рысқұлов.

— Онда олар барған коммунизмге мен бармаймын, — деп наганының қабын қолымен қаққылап, әлгі кісі шығып кетті. Артынан білдім — атакты революционер Уғар Жәнібеков екен.

Рысқұловтың назары енді маған ауды.

— Иә, бала, шаруанды айт.

Не керек, Ғабиден Мұстафин сонда Рысқұловқа бар сырын ашады. Оқуға түсе алмай қалғанын, қызметке ешкім алмайтынын арыз етеді. Тұрар Рысқұлов оны асықпай отырып тындап болып, жазғандарын оқып көріп:

— Сарыбала, сенен бірдеңе шығады. Жазуынды жетілдіріп, шындай бер. Оқуынды өз бетінше оқи бер. Горькийді білесің бе? Соның ешқандай оқуы жоқ. Оның оқуы өмірдің өзі. Сол сияқты өмірдің қыр-сырын үйреніп, жаза бер. Мен Бейімбетке айтайын, сенің жазғандарыңның жарық көруіне жәрдем етер, — дейді.

— Әне, сөйтіп, көңілім ортайып, жағдайсыз жүргенімде Тұрар Рысқұлов үмітімді жандырып, жазуға құлшындырып, қолтығымнан сүйеп жіберді. Жақынымнан көрмеген жақсылықты мен сөйтіп тұңғыш рет жолыққан Тұрардан көрдім. Мұны қалай ұмыттарсың. Ал «Сарыбала» дегені кейін кітап кейіпкері болып кетті.

Ғабекем шамамен жиырма минуттай сөйледі. Теледидар дегенің минутына дейін шектеулі болатын. Бірақ оны ешкім асықтырған жоқ. Қайта айта түссе екен деп отырдық. Сөйлейтін Ғабекем сол аз уақыттың ішіне көп нәрсені сыйғызып, ақырында:

— Тұрар — аса ірі тұлға, халықтың аяулы азаматы, ол қандай құрметке болса да лайықты қайраткер. Оны келер ұрпақ білуге, үлгі тұтуға тиіс, — деп аяқтады.

Сол Ғабекем қайтқалы да бірталай жыл өте шықты. Ал теледидар Тұрар Рысқұлов туралы сирек те болса ара-тұра әлгі қысқа фильмді көрсетіп қояды. Жарқ етіп Ғабиден Мұстафин шығады. Сөйлеп отыр, қимылдап отыр, күліп те қояды. Құдіретті қоңыр дауысы күмбірлеп шығады. Мұстафин өлген жоқ, тірі екен деп қаласың.

Ал мен сол жолы теледидарға Ғабекемді шақырып, ол көніп, бірге әңгіме-дүкен құрғанымызға қуанамын. Мұндай әңгіме болмаса, оны теледидар түсірмесе, қаншама қазына беті ашылмай көмулі қалар еді. Бұл да бір сабақ. Үлкен сабақ. Тұрардың көзін көрген, шарапатын сезген ардақты асыл ағаның айтқандары ұрпақтан-ұрпаққа қала береді. Ұлттық рухани қазына осындайдан құралады. Өмір таусылмайтындай, ешкім өлмейтіндей көреміз де, дер кезінде жазып алмай қаншама дүниеден айырылдық. Ғабиден жөнінде сондай өкініште қалмағанымызға құдайға мың да бір шүкіршілік.

ТҮЛПАРДЫҢ ТҮЯҒЫ

Емханада, палатада жалғыз өзің жатқанда басыңа неше алуан ойлар келеді. Ұйықтасаң — әр түрлі түс көресің.

Таң алдында осы Орталық емханада Нұрғиса көз жұмды.

Бұл түс емес. Көз көргендер, көңілдер, доспейіл азаматтар дүниеден өткен сайын, әсіресе емханада, палатада жалғыз жатқанда өзіңнің де бұл фәниге небәрі бес күн қонақ екенінді ойлайсың.

Алдымда — түрлі газеттер, теледидар сайрап тұр. Газеттерді ашып қалсаң да, теледидарды басып қалсаң да — қым-қуыт қиыншылық. Әсіресе КТК құтыртады. Бір жерде газ жарылып, үй өртеніп кетіпті, бір жерде — біреуді-біреу өлтіріп кетіпті. Қажыгелдинге «қастандық» жасалыпты. Ұрылар үйді тонап кетіпті. Әйелдерді былай қойғанда, еркектер де тәнін сататын болыпты...

Сұмдықтардан сүрініп, аяқ алып жүре алмайсың.

Жылт еткен жақсылық хабар бар ма? Үлкен қаланың түнгі аспанындағы жұлдыздардай жыламсырап әрең-мәрең көрінеді.

Сонда бұл дүние — өзің бес-ақ күн қонақ болсаң — несі қызық?

Қызық ету, сірә, сирек адамдардың ғана қолынан келетін болар. Мысалы, мына Нұрғиса сияқты жарқылдап өтсең дүниеден.

Бірақ ол қиыншылық көрмеп пе? Тағдыр қиыншылығының көкесін көрген шығар. Оған мойымаған. Қайғысыз, мұңсыз адамнан анадай сұрапыл да сұлу күйлер, әуендер төгілер ме еді.

Таланттар — раушан гүлі сияқты: жан-жағына жұпар шашады, көңіл ашады. Тікені — азабы өзіне.

Талантсыздар шошқатікен сияқты. Гүлдемейді. Азабы — өзгеге. Жамандық солардан.

Бес күн қонақ өмірде жарқылдап өткендердің бірі — Тахауи Ахтанов еді. Оның да азабы аз болмаған. Бірақ жаймашуақ жаралған.

Әдебиет әлемінің табалдырығын аттар-аттамас Мұхтар Әуезовтей алыптың оң назарына іліккен жігіт жаман болмас.

Кейде түсіме кіреді. Жазушылар одағының ғұмырындағы бір жылымық кезең еді. «Горный Гигантта» жазушыларға арналып шығармашылық үй салынды. Кереметтей емес. Бірақ сонда Ғабит Мүсірепов жатып, «Ұлпанды», «Жат қолыңданы» жазды.

Тахауи Ахтанов «Шырағың сөнбесінді» жазды. Мен «Қызыл жебенің» соңғы кітабы «Тамұқты» жаздым.

Алмай-бермей, Тахаң мені ішпартты. Інісіндей сырласты. Мен оның 60 жылдық мерейтойына арнап «Айға шағылған найза» деген эссе жаздым.

Әңгімеқұмар кісі еді жарықтық. «Ант» атты атақты пьесасын жазғанда тарихты қалай қопарғанын айтады.

Жалаң тарих көркем пьеса болмайды ғой. Тарихқа жан бітіру керек. Бұл дүниеде әлдеқашан өтіп кеткен адамдарды қабірлерінен «қайта қазып алып», оларды тірілту керек. Оларды бір кездегідей жүргізіп, тұрғызып, сөйлету керек. Күлдіру керек, жылату керек.

Олардың тірі екеніне, Әбілқайырдың — Әбілқайыр екеніне, Фатиманың — Фатима екеніне көрермен, оқырман шынынан сену керек.

Олардың бұл жалғаннан баяғыда-ақ өтіп кеткенін көрермен де, оқырман да мүлде ұмытуы керек. Театр залында көрермен өзін сол XVIII ғасырда жүргендей сезінуі керек.

Ал бұл қойторының қолынан келмейді. Бұл хас таланттың ғана қолынан келеді.

— Әбілқайыр — трагическое лицо, — дейді Тахан. — Ақылды, нағыз қолбасшы. Бірақ заман — трагедия. Тағдыр оны орыс патша қатынға тәуелді етті. Ал Әбілқайыр ханның баласы — Нұралы, міне, бұл дундук, — дейді Тахан. — Дундуктың қайдан шыққанын білесің бе?

— Жок, — деймін мен, — әйтеуір орыстар дундук деп жатады ғой.

— Ол қызык, — дейді Тахан қыза түсіп. Қасы кейде керіліп, кейде екі қастың арасы жиырылып кетеді. — Ол былай. Анау Еділдің ар жағындағы қалмақ бар ғой. Сол қалмақтың Аюке деген ханы болған. Кәдімгі қиссалардағы Аюке ше?

— Иә.

— О, Аюке — коварный. Біресе орыстармен дос болады. Біресе башқұрттарға жактасады. Енді бірде башқұрттарды орыстармен бірге шабады. Қырым хандығымен де дос болады, тіпті Осман-түрік сұлтандарымен де септеседі.

Сол Аюке өлгеннен кейін оның ұрпақтарының бірі — Дундук такқа отырып, Еділ қалмақтарын Түркияның қол астына қаратпақ болады. Ондайды орыстар ондыра ма? Содан кейін орыстар есалаң шатыстың бәрін «дундук» деп атап кеткен.

Тахан сигарет тұтатады. Оймақтай рөмкелерді қағыстырып, аздап-аздап коньяк ұрттап қоямыз.

— Нұралы хан, оның туысы Айшуақ сұлтан орыстардың шеншекпеніне, сыйлықтарына мәз болып естектерге көп обал жасады.

— Естек кім?

— Біздің жақта башқұрттарды естек дейді. Башқұрттарда Қарасақал, Батырша деген көсемдер болған. Орыс патшасына қарсы көтерілістің көсемдері.

— Салауат, — деп қаламын мен де бір нәрсе білгендей болып.

— Ол кейін, — дейді Тахан сөзді бөлме дегендей тыжырынып. — Патша аясын ба, естектерді қырып жіберді. Естектер бас сауғалап қазақ даласына қашпай ма? Орыстың айдап салуымен Нұралы хан, Айшуақ сұлтан босқын башқұрттарды әбден азаптады...

Әңгіме «Анттың» қалай жазылуынан басталып, аяғы Аюке, Айшуақтарға жалғасып кеткенін байқамай да қалыппыз.

— Апыр-ой, Таха, мұның бәрін мына университет бітірген біз білмейміз, тіпті оныншыны да бітірмеген сіз қайдан білесіз?

— деймін мен. (Мүмкін коньяктың әсері шығар. Кейін ойласам қолапайсыз сұрақ).

— Е, сендер университетте Маркстің «Капиталын», Лениннің «Эмприокритицизмін» оқыдыңдар. Ал мен өзімше өзіме керегін оқыдым. — Тахаң риясыз аңкылдап күліп алды. — Мені қойшы, менікі біршама ғой. Ал ана Ғабиден Мұстафин ағаң ше? Үш-ақ сыныптық білімімен классик болып отыр ғой. Сен өзің жылдар бойы жазып жүрген Тұрар Рысқұлов небары орман-тоғай техникумын бітірген. Мемлекет басқарды. Немесе, өзіміздің Баукенді ал. Рас, кейін ол военный академияда оқыды. Және военный академияда генералдарды оқытты.

Содан әңгіме енді Баукеңе қарай ауысты. Оның таяуда өткен жетпіс жылдық тойы еске алынды. Жиырма сегіз гвардияшы-панфиловшылар паркінде Ұлы Отан соғысының отыз жылдығына арнайы мемориал ашылғандағы салтанатта Баукеннің «қылығын» мәз болып әңгімелейміз.

— Өзің де көрдің ғой, — деп Тахаң мені шынтағымен түртіп қояды. — Шыжандай халық. Қонаев бастаған бюро мүшелері төрде тізіліп тұр. Әскери парад өтпекші. Жай халық о жаққа жолай алмай анталап тұр. Алдында қабат-қабат әскери қарауыл. Бір кезде сол қамалды бұзып, біреу алға шықты. Баукең! Басындағы дөңгелек қазақы бөркі, қолында таяғы. Тура бюро төрелеріне қарай тартты-ау сабаз! Ту сыртынан келіп, Қонаев пен Ниязбековтің аяқтарының арасына таяғын сұғып тұрып, ары-бері ырғап-ырғап жіберіп еді, ана екеуі шошып қалып, аралары ажырап қалды. Сол екі араға Бауыржан өзі қасқайып тұра қалды да, оң қолын шекесіне апарып, честь беріп, парадты өзі қабылдады ғой, қайран ағам!

Тахаң көзі жасаурап кеткендей болды.

— Сөйтсе, — деді Тахаң сәл тыныстан кейін, — сорлылар Баукенді әлгі салтанатқа шақыруды да ұмытып кетіпті. Әлде әдейі... Жеңістің отыз жылдығы, Панфилов... Оу, мұндай да жетесіздік болады екен-ау! Әйтпесе Бауыржан әдепсіз емес еді ғой. Өз орынын біледі. Сыйлап шақырса, тұрар еді ғой басқа бір жерде-ақ. Әй, айызымның қанғаны-ай сонда. Сирақтарының арасына асатаяғын сұғып жіберіп...

Тахаң шығармашылық үйді басына көтере қарқылдап, жарқылдап бір күлді дейсін.

Сол найзағайлы шақ менің есімнен кетпейді-ақ. Баукене жағымпаздар, екіжүзділер, мақтаншақтар ұнай бермейді. Ал Тахауи десе:

— О, ол батырларын Көтібар көкеңнің тұқымы ғой. Ұқсайды бабасына, — деп қоятын.

Шынында да аты қиын бабамыздың батырлығы, адалдығы, аңғалдығы, турашылдығы Таханның тұла бойында тұнып тұрғандай еді.

Тағы да Баукен:

— Осы күні: «Менің бабам батыр болған. Менің бабам пәлен болған, түген болған» дейтін дуайпаттар көбейді. Жарайды, болса — болған шығар. Ал сол ұлының ұрпағы бабасының тырнағына тати ма? Енді оның келер ұрпағы онымен мақтана ала ма? Соны неге ойламайды?! — деп қаһарланады, — ал ұрпақтары ұялмай, Тахауимен мақтануына болады.

Бауыржан Момышұлы дүниеден қайтқанда Тахауи қабір басында жан дүниесін ақтара хас шешендігі еселей ашылып:

— Бауыржан Момышұлы — мына нокталы дүниеде ноктаға басы сыймай кеткен адам! — деді.

Тахауи өзі де сондай еді-ау.

Қайтыс боларынан біраз бұрын көңілін сұрап үйіне бардым.

— Мына жүрекке жәрдем беретін стимулятор Германияда бар екен. Әттең, жете алмаймын. Қаржы керек. Терещенкоға хат жаздым. Жауап жоқ, — деді.

Дәл осы тұста Терещенко үкіметі Қазақстан қазынасын талапайға салуды бастап жатқан шақ.

Қазақ әдебиетінің бір бәйтерегі құлайын деп тұрғанда соған тіреу болуға жарамаған сондай үкімет кімге опа береді?! Келді — кетті.

Тура келген ажалға амал жоқ. Ал көпе-көрінеу көмекпен сол ажалды тежей тұруға болатын сәтте қол ұшын бермеу — тасқұндайлық.

Тірі болса Тахауи Ахтан бүгін 75-ке толатын еді.

Бетеге кетіп, бел қалар,

Бектер кетіп, ел қалар.

Ел аман болса, Тахауи естен кетпес.

ВОЛХОВТА БОЛДЫМ, ОРМАНЫН КӨРДІМ

«Жақсы әке жаман балаға қырық жыл азық» дегендей, жарықтық Жәкемнің, Жамбыл ақынның арқасында былтыр біраз жердің дәмін таттық.

Сәті түсіп, мен Санкт-Петербург бағытына баратын топқа қосылдым.

Жамбыл ақынның жүз елу жылдығын Санкт-Петербург аса бір құрметпен атап өтті. «Ленинградтық өрендерім» деген үн Балтық жағалауын тағы бір жаңғырықтырып жіберді.

Жалғыз Санкт-Петербург емес, оның жан-жағын да араладық. Бір жағы — Выборг, бір жағы — Волхов.

Волхов дегенде есіме екі адам сарт етіп түсе кетті. Біреуі — өзіміздің Жуальының Мыңбұлағындағы Шолак Сияқұл, екіншісі — исі қазақтың бәрі білетін Сырбай ақын.

Октай түзу асфальт жол. Қос қапталда — ойдым-ойдым орман. Солтүстіктің нар қарағайлары мен ақ қайындары сыңсып тұр.

Ешқашан ештеңе болмағандай мүлгиді.

Ал осы орманның бір жерінде менің ағам Сияқұлдың оң қолы қалған. Снаряд топшысынан жұлып кеткен.

Ол елге оралып, өмір бойы оң қолының бос жеңін сипалайды да жүреді. Жок қолының орыны ұдайы сыздап тұратындай, құр жеңді уқалай беретін.

Осы орманның бір жерінде Сырбай жатқан окоп бар.

Өзі:

Тар окоп болды сонда үйім менің,
Жұпыны күйіне оның сүйінгенмін.
Жанымның ұясындай жауға бермей,
Өтінде тұратын ол құйын-желдің, —

деп жазған соң, қай жерде екен деп орманның тұла бойын көзіңмен тінткілейсің.

Сол сұрапылда тіке келген ажалдан окоп та құтқара алмады. Бағымыз бар екен, қырық жыл қырғын болса да ажалды өледі, бағымызға Сырбай ақын елге қайта оралып, халқына жомарт жырдан інжу-маржанды аямай шашты. Бірақ соғыс салған, өмір салған жарақат бір басында көп еді:

Жасымнан аштық, соғыс көрген күнім,
Жайылған олар жайлы елге жырым.
Ұят-ау, қырық жамаулы көрпешедей,
Жаралы денемменен жерге енуім.

Бұл шумақ біле-білгенге Сырағанның жеке басының халі емес сияқты. Бұл бүкіл қазақ халқының халі. Бүкіл қазақты түп-тұтас бір дене деп елестетіп қарасаңыз, тұла бойының қырық жамау жарақат екені рас.

Сырбай — қазақ деген сөздің синонимі. Қырық күрак денеменен кара жердің қойынына кіруге ұялудың өзінде қаншама иман, қаншама ұлы қасиет жатыр.

Бұл өлең Сырағанның өмірінің соңғы жылдарында жазылған.

Ал мен Волховқа келе жатырмын. Асфальт жол түп-түзу. Қос қапталда — ойдым-ойдым орман.

Жол-жөнекей тағы да Сырбай ақын алыстан құлағыма:

Болдың ба сен Волховта,
Көрдің бе оның орманын?
Сол орманның әр талын
Өз жанымдай қорғадым, —

деп сыбырлағандай болады.

Бұл аппақ адал шындық. Қиял қоспасы жоқ. Сол соғысқа шамамен алты жүз мыңдай қазақ қатысыпты. Алты жүз мың қазақ Ресей жерін өз жанындай қорғапты. Сол үшін де мәңгі-бақи ризашылық керек қой.

Ал Кеңес дәуірінде түсірілген мақтаншақ фильмдерден мойынды қанша созсаң да бір қазақты көре алмайсың.

Ал кейінгі ұрпақтың кейбір ақынсымағы «Біз Жамбылдың өрендері емеспіз» деп тауфихсыз мінез танытады.

Асфальт жол. Ойдым-ойдым орман. Енді Сырбай сыбырламай:

Болдың ба сен Волховта,
Көрдің бе оның орманын?
Сол орманның әр талын
Өз жанымдай қорғадым! —

деп, орасан зор күркіреме дауысымен бар әлемге жар салғандай болады.

Естісін әлем, білсін шындықты! Қазіргі ұрпақ, келер ұрпақ білсін. Әйтпесе, өткен жойқын соғыста фашистерді тек орыстар ғана жеңгендей әсер қалдырып тұр қазіргі насихат. Ресей теледидары, кейбір әсіреұлтшыл газеттері қазіргі Қазақстанды, қазіргі қазақтарды Ресейдің жас буынына жамандап қалғысы келеді. Ресейдің орманының әрбір талын өз жанындай қорғаған қазақтарды ауызға ала бермейді.

Соғыс туралы хикаяларды, дастан жырларды көп оқыдым, көп толқыдым. Бірақ олар «Кұлын» деген шағын өлең сияқты тебіrentкен емес. Міне, ақынның ұшпағы. Әсіре боямасыз, жай ғана қарапайым өлең сияқты. Бірақ жай көзбен емес, ой көзімен оқысаң соғыстың тіл жетпес сұмдығын, тіршіліктің қасқыр тарамыс тіршілігін, өмір мен өлім арпалысындағы ғаламат суретті көрерсің.

1942 жылы он жасар бала кезімде колхоздың жылқысын бағып жүргенімде тұрқы есік пен төрдей, тұқымы, бітімі бөлек кара биені соғысқа алып кетіп еді. Сол соғыста Қамбар ата баласының қаны да көп төгілді. Атты әскері өз алдына, зеңбірек пен арбаны сүйреткен көбінесе жылқы баласы екен.

«Кұлын» атты өлеңді жаттап алған мен мына Волхов орманының алаңқайларынан баяғы кара биені іздейін:

Шаршаған жол батып,
Волховтың батпағында,
Жатыр бие толғатып,
Зеңбіректің арт жағында.
Фугас бомбасы
Жерді өртеген қиын күнде
Тіршілік жолдасы
Бүлкілдейді биенің бүйірінде.

Сол баяғы менің Мыңбұлақтан кеткен кара бием емес пе екен деймін.

Адамзат жапа шегіп құса-мұннан
Сәби бір үн сағынған.
Жалын тарап, көзіне үнсіз карап,
Солдат оны сипайды құрсағынан.
Шашыраған көк жалын бүркіп темір,
Орманның іші үрейлі.
Ал оттың ортасында,
Шіркін өмір
Кұлын боп кісінейді.

Дүниеге інгәлап келетін сәбидің ләм-үнін сағыну — күллі сағыныш атаулының атасы, қасиеттісі шығар.

Зеңбіректер зіркілдеп, фугас бомбалары ышқына жарылып, жер-орманның ішек-қарны ақтарылып, дүн-дүние астан-кестені шығып жатқанда менің Мыңбұлақтан кеткен қара бием құлындап, қан майданның қақ ортасында құлын дауысын естіртті. Сол құлын шіңгірлеп кісінегенде зеңбірек те, бомба да жым болғандай.

Тіршілік атты құдірет осы. Мұны жазған Сырбай ақын. Сырбай ақын сонау Михаил Светлов, Михаил Дудин, Сергей Наровчатов. Расул Ғамзатов, Мұстай Кәрім, Дәуіт Күгілтинов, Қайсын Құлиевтермен қатар тұрған, бәлкім, олардан еңселірек тұрған ақын.

Бірақ біз осыны әлі жетелеп түсініп, бағалап болған жоқпыз. Бажайлап, талдап, түсіндіріп беретін әдеби сын да жоқ.

Тағдыр екен, мен Сыр-ағанның ізбасары болдым. Ақындық жағынан емес, редакторлық, журналистік жағынан. «Қазақ әдебиеті» газетінің алғашқы бас редакторы Сырбай Мәуленов болды. 1957 жылдың көктемінде қазақ тілінің мәртебесі, тағдыры туралы газетте үлкен мәселе көтерген Сырбай «ұлтшыл» атанып орнынан алынды. «Қырық жамаудың» үлкені сонда түскен.

1980-1989 жылдары тоғыз жыл қатарынан Сыр-аға отырған креслода мен отырдым. Сырбай дәстүрі сол тұста жалғасты білем, Сыр-аға ісімізді қолдап, ақ батасын беруден айныған емес.

Оның риясыз мейірбандығы, бұланай тұлғасы, нәсілге бөлмес бауырмалдығы өз басыма жөн-жоралғы болды.

Сыр-ағанның ұлы Қасым мырза жақында үйіме келіп, Сыр-аға туралы жазылған естелік-кітапты беріп кетті. Сонда «Құлын» өлеңі тағы да есіме түсті.

Волховқа бардым. Орманын көрдім. Сырбай ақынның окобын, құлынын іздедім. Сөйтсем, оларды әркімнің жүрегінен іздеу керек екен.

ҚАЙСАР ҒАФУ

Ғафудың ақындығын айтып ділмарсудың керегі жоқ. Ғафудың ақпа-төкпе асыл өлең-жырларын қайта-қайта оқу керек, зерделеу керек.

Прозасы, көсемсөз-публицистикасы өз алдына. Аудармашылығы ше? Байрон, Пушкин, Лермонтов... Қайсыбірін айтарсың. Расул Ғамзатовтың «Менің Дағыстаным» атты атакты туындысын баспа тапсырысы бойынша бір аптаның ішінде қазақша мөлдіретіп сайратқанда әдебиет әлемінде таңғалмаған адам қалған жоқ.

Ал менің айтпағым басқа. Ғафудың отан сүйерлігі. Қазақстанда Ғафу бармаған жер, баспаған тау жоқ. Шығармаларында соның бәрінің ізі сайрап жатыр. Әсіресе жанындай жақсы көретін ағасы Ғабит Мүсіреповпен сапарлас болған айлары мен жылдары... «Елтіңжал». Міне, бұл нағыз көркемсөз қазынасы. Екі жақсы достығынан дария шалқығандай.

Қазақстан — ұлы Отаны болғанда, Торғай, есіл Торғай Ғафудың алтын бесігі еді ғой. Ғафудың поэзиядағы Торғайын есі бардың бәрі біледі.

Ал енді Торғайдың жоғын жоқтауға келгенде Ғафудай пәруана ер болды ма екен. «Егемен Қазақстан» газетінде Торғай облыс болсын, Торғай тақымыңа толмай ма?! — деп арыстандай ақырған осы Ғафу. Әдетте мұндайға керенау Үкімет Ғафу айқайынан соң Торғай облысын қайта құрғаны белгілі. Бұл 1990 жыл еді.

Ақындар әулеті де әрқилы. Біреулер кеудеде бұлқынған жырды қағаз бетіне төгіп жазады. Біреулер қаламын тістелеп, саусақтарын сорып жазады.

Ал Ғафу өлеңдерді жанартау атқылағандай, жазып үлгере алмай жататын. Ойланып, күшенбейді. Жүрегінде бір періште өлеңді күнібұрын «осыны айт» деп даярлап қойғандай. Жалмажан, қолма-қол суырып салмаға шебер еді.

Бір жолы Жазушылар одағының секретариаты «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторын орнынан алмақшы болып жатты. Ал Ғафу сол бас редактордың орынбасары еді. Бір белсенді тұрып:

— Онда орынбасары да орнынан алынсын, — деп қойып қалды.

Сонда Ғафу атып тұрып:

— Орынбасар болу деген ойын ба екен, Бас кетсе бірге кетер мойын ба екен?! — дегені ғой. Көшеде Ғафуға Шота Уәлихан кездесіп қалады.

— Аға, мен алпысқа толдым, — дейді Шота. Сонда Ғафу ойланбастан: